

43. Uygur Destanında Alp Kadın Tipi: Gülenem¹

Abdulkadir ÖNKOL²

APA: Önkol, A. (2024). Uygur Destanında Alp Kadın Tipi: Gülenem. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 728-737. DOI: 10.29000/rumelide.1439728.

Öz

Geçmişten günümüze destanlar, oluşturulduğu toplumun değerlerini yansıtmış, kültürel kimliklerinin oluşumunu sağlamış ve millî bilincin uyanışında önemli rol oynamıştır. Türklerde destan anlatma geleneği İslamiyet öncesi sözlü kültüre dayanmaktadır. Bu dönemde oluşan destanlar bozkır yaşam kültürüne sahip olan Türklerin savaşçı ve kahraman özellikleri etrafında şekillenmiştir. Bu yaşam tarzı destanlarda savaşçı-kahraman “alp tipi” nin doğmasını sağlamıştır. Alp tipi, halkı için her türlü fedakârlıkta bulunan savaşçı bir kahraman olarak destanlardaki olaylara yön veren kişidir. Destanlarda genellikle erkek alp tipinin öne çıktığı görülür. Ancak kadınların da Türk toplumunda erkekler kadar savaşçı özelliğe sahip olduğu, halkının hayatta kalma mücadelesinde onlara önderlik ettiği ve onların birliğini korumaya çalıştığı destan metinlerinde görülmektedir. Türk destan anlatma geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Uygurların, geçmişten günümüze destancılık geleneğini sürdürdükleri bilinmektedir. Bu çalışmayla Uygur destanlarında kadının yeri ve önemini tespit etmek amaçlanmıştır. Buradan hareketle, Uygurlara ait olan Gülenem destanında karşımıza çıkan kadın kahraman “Gülenem”, alp kadın tipinin özelliklerinden yola çıkılarak metin analizi yöntemiyle incelenmiştir. Gülenem destanı Uygur destanları üzerine yapılan tasniflerde aşk ve kahramanlık konulu destan olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada kullanılan Gülenem destan metni, Hâkimcan Hemrayef tarafından düzenlenerek 1991 yılında, Almatı’da, Arzu dergisinde yayımlanan metnin Abdulkahim Mehmet tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesine aktarılmış hâlinin bulunduğu, *Uygur Halk Destanları III* adlı eserden alınmıştır. Destanda Gülenem, şiir okuma yeteneği, güzelliği ve zekâsının yanında lider ve savaşçı bir kahraman olarak da öne çıkmaktadır. Özellikle ülkesini ve halkını korumak için verdiği mücadeleler onun alp kadın tipi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Uygur destancılık geleneği, Gülenem, alp kadın.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %12

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.12.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439728

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı / Dr., Teacher, Ministry of National Education (Ankara, Türkiye), akadironkol@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-2816-0714, **ROR ID:** https://ror.org/00jga9g46, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossreff Funder ID:** 501100013898

Alpine Woman Type in Uyghur Epic: Gülenem³

Abstract

From past to present, epics have reflected the values of the society in which they were created, ensured the formation of cultural identities and played an important role in the awakening of national consciousness. The tradition of telling epics in Turks is based on pre-Islamic oral culture. The epics formed in this period were shaped around the warrior and heroic characteristics of the Turks who have a steppe life culture. This lifestyle led to the emergence of the warrior-hero "alpine type" in epics. The alpine type is the person who directs the events in the epics as a warrior hero who makes all kinds of sacrifices for his people. In epics, it is generally seen that the male alpine type stands out. However, it is seen in the epic texts that women also have warrior characteristics as much as men in Turkish society, lead their people in their struggle for survival and try to protect their unity. It is known that the Uyghurs, who have an important place in the Turkish epic telling tradition, have continued the epic tradition from the past to the present. This study aims to determine the place and importance of women in Uyghur epics. From this point of view, the heroine "Gülenem", who appears in the epic of Gülenem belonging to the Uyghurs, was analyzed by text analysis method based on the characteristics of the alpine woman type. Gülenem epic is considered as an epic about love and heroism in the classifications made on Uyghur epics. The text of Gülenem epic used in the study was taken from the work 'Uygur Halk Destanları III', which was edited by Hakimcan Hemrayef and published in 1991 in Almaty, in the magazine Arzu, where the text was translated into Turkey Turkish by Abdulkakim Mehmet. In the epic, Gülenem stands out as a leader and warrior heroine in addition to her ability to read poetry, beauty and intelligence. Especially her struggles to protect her country and her people show that she can be considered as an alpine woman type.

Keywords: Uyghur epic tradition, Gülenem , alpine woman.

1. Uygur Destancılık Geleneği ve Destanlar

Destanlar, İslamiyet öncesinden günümüze hem oluşturulduğu dönemin özelliklerini aktarması hem de millî bilincin ve kimliğin oluşturulması açısından Türk kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Destan metinleri aracılığıyla zaman zaman bir milletin yeniden kendisini var etme mücadelesinde millî benliğinin hatırlatılması sağlanmıştır. Geçmişte yaşananlar kültürel belleklerde yeniden canlandırılmış ve bu sayede mevcut kültürel kodlar harekete geçirilmiştir. Metin Ekici, *Destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan bazı terimler hakkında-II* adlı çalışmasında destanı şu şekilde tanımlar:

"Bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 12

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 04.12.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439728

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebî yaratmadır.” (2002b, s.18).

Metin Ekici, destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan terimleri ele aldığı çalışmasında, destan teriminin özellikle Türkiye Türkçesi dışındaki bazı Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesindeki, “Halk Hikâyesi” terimini de karşıladığını belirtmiştir (Ekici, 2002a, s.28). Bu konuda Öcal Oğuz ise Türkiye Türkçesinde “kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli anonim anlatı türünün ‘destan’, aşk konulu anlatı türünün ise ‘halk hikâyesi’ terimleriyle birbirinden ayrıldığını ancak kimi Türk ülkelerinde ‘muhabbet destanı’ teriminin, Türkiye’deki ‘halk hikâyesi’ terimine karşılık olarak kullanıldığını belirtmiştir.” (2004, s.5). Uygur Türklerinde destan ve halk hikâyesi ayrımı yapılmamaktadır (Solmaz, 2021, s.119). Naciye Ata Yıldız, *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar* adlı çalışmasında bu konuyu destekler nitelikte Uygur Türklerinin ‘dastan’ terimini kullandığını ve bu terimin aynı zamanda Anadolu sahasında anlatılan halk hikâyelerini de kapsadığını belirtir. Uygur destanları yapı olarak halk hikâyeleri gibi nazım- nesir karışık şekilde söylenmektedir. Anadolu sahasında anlatılan halk hikâyeleri, Uygurlarda ‘ışkî muhabbet destanları’ adı altında söylenmektedir (2015, s. 80,81). Ata Yıldız, eserinde destanların şekilsel özellikleri ve icrası hakkında şu bilgileri vermektedir:

“İşkî muhabbet destanlarında mensur kısımlar daha uzun, manzum kısımlar kısadır. Manzum kısımlar kahramanın ağzından söylenmekte ve bu şiirlere ‘münacat’ denilmektedir. Bu şiirler genellikle 7’li,8’li,11’li ve 14’lü hece kalıplarıyla ve 4,5 veya 6 mısradan oluşan bentler hâlinde söylenmektedir. Kahramanlık destanlarında ise manzum kısımlar daha uzundur. Uygur destancılık geleneğinde, manzum kısımları dördüklük, beşlik nazım birimleriyle ve hece ölçüsüyle söylenen destanlar diğer geleneklere göre daha fazladır. Manzum kısımlar icra edilirken bazı musiki aletleri (kopuz, dombıra, dutar, vd.) kullanılır. Bu müzik aletlerinin yanında destanın icrasında pek çok makam da (rak, çebiyat, uşak vd.) kullanılır.” (2015, s.80,81).

Ata Yıldız, çalışmasında, Uygur destanları geleneğinin canlı bir şekilde devam ettiğini ve ‘yazılı edebiyata geçen milletlerin destan yaratma döneminin sona erdiği’ görüşünün Uygurlar için geçerli olmadığını ve 19. yüzyılda bile mücadelelerini konu alan destanlarının olduğunu belirtmiştir. Zunun ve Rahman’dan aktaran Ata Yıldız, oluşumun dönemine göre Uygur destanlarının şu şekilde sınıflandırıldığını ifade etmiştir:

1. Eski Uygur halk destanları: Oğuzname, Dede Korkut, Perhat-Şirin vd.
2. Orta çağda ve İslamiyetten sonra teşekkül eden destanlar: Yüsüp-Zileyha, Gerip-Senem, Hörlüka-Hemracan vd.
3. Yakın çağlarda teşekkül eden destanlar: Nozugum, Abdurrahman Han, Seyit Noçi vd. (Zunun ve Rahman’dan aktaran Ata Yıldız, 2015, s. 81).

Alimcan İneyet, Uygur destanları üzerine yapılan tasniflerden⁴ yola çıkarak *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler* adlı çalışmasında şu şekilde bir tasnif yapar:

A. Kahramanlık Destan/Hikâyeleri: Emir Göroğlu, Yusuf Ahmet, Çın Tömür Batur, Nozugum, Seyit Noçi, Abdurrahman Hoca.

B. Aşk Destan Hikâyeleri: Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Kamerşah ile Şemsi Canan, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Senuber, Şehzade Ferruh ve Melike Gülruh, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Boz Körpeş Karaköz Ayım, Kakkuk ile Zeynep.

⁴ Bu tasnifler hakkında detaylı bilgi için bk. (Solmaz, 2021, s.120).

C. Aşk ve Kahramanlık Destan/Hikâyeleri: Şehzade Ferhad ve Şirin, Hurilika ile Hemracan, Gülenem, Boz Yiğit, Kızıl Gülüm.

D. Sergüzeşt Destan Hikâyeleri: Şah Adilhan, Hoca Behi ve Onun Oğlu, Sultan Cimcime (İnayet'ten aktaran Solmaz, 2021, s.120).

Erhan Solmaz, İnayet'in tasnifinden yola çıkarak yaptığı sınıflandırmada⁵ makaleye konu olan Gülenem'i, yine İnayet gibi *Aşk ve Kahramanlık Konulu Destanlar*'a dâhil etmiştir.

Destancı kelimesinin kökü ise Farsça “destan” kelimesinden türetilmiştir. Bu terim, Türk boyları arasında “destani bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren” anlamında oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Bu terim Metin Ekici tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “bir destani anlatmayı bir müzik aleti veya melodisi kullanarak manzum veya ağırlıklı olarak manzum, kısmen de nesir olarak bir dinleyici kitlesi önünde irticalen icra edip, anlatan kişi” (2002b, s.17). Uygur Türklerinde destan anlatıcıları şu isimlerle adlandırılmaktadır: ‘destançi, bahşı, vayiz, goşakçi, gıssahan, yüzbaşı ve meddal (meddah)’ (Yıldız, 2009, s.08 ve Ata Yıldız, 2015, s.81). Bu destan anlatıcıları, “samavar çayhanalarında, meydanlarda, pazar yerlerinde” sanatlarının icrasını gerçekleştirmektedirler (Özkan, 1987, s.279). Günümüzde daha çok küçük yerleşim yerlerinde ve köylerde anlatılmaya devam eden destan anlatma geleneği genellikle sonbahar ile ilkbahar arasında icra edilmektedir. Uygurlarda eskiden destan anlatıcılığı önemli bir meslek olarak görülürken, günümüzde destan anlatıcılığı hayatı devam ettirecek bir meslek olmaktan çıkmış ve eski itibarını kaybetmiştir (Ata Yıldız, 2015, s.81,82). Ata Yıldız, Uygurların belli başlı destancıları arasında; Ahmet Ahun, Molla Şakir, Tohtacı Ruzî, Yunus Yarkendi vd. ifade eder (2015, s.82). Buradan hareketle, Uygurların Türk destancılık geleneği içerisinde geçmişten günümüze önemli bir yer edindiği görülmektedir. Günümüzde devam eden bu geleneğin her geçen gün zayıfladığı ve bunun sebeplerinden birisi olarak da icracılarının bunu artık bir meslek olarak yapamadığından dolayı itibar kaybetmesi söylenebilir.

2. Türk Kültüründe Alplık ve Alp Kadın Tipi

Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3, Tip Tahlilleri* adlı eserinde tiplerin başka eserlerde de karşımıza çıkabileceğini belirtir ve tipleri toplumsal açıdan anlamlı bulduğunu söyler. Kaplan'a göre tipler: “Muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler.” (2014, s.5). Alp tipi de idealleştirilmiş bir kahraman tipi olarak pek çok destan metninde karşımıza çıkmaktadır.

İslam ansiklopedisinin 2. cildinde, Orhan Fuat Köprülü ‘Alp’ terimini şu şekilde açıklamıştır: “Eski ve yeni birçok Türk lehçesinde kahraman, cesur, yiğit ve gazi manalarına gelen şahıs adı, sıfat ve ünvan.” (Köprülü, 1989, s.525). Özellikle Oğuzlar arasında yaygın olan bu terimin, günümüzde Altay, Abakan ve Kırgız lehçelerinde yaşadığı görülmektedir. Köprülü, Alpin eskiliğine kanıt olarak Kaşgarlı Mahmut'un “Toña Alp Er” den bahsetmesini ve Turfan'daki, “Alp Ata” mezarını göstermektedir. Ayrıca alp kelimesi İslamiyetten sonra da yaygın şekilde kullanıldığı özellikle hükümdar ve kumandan isimlerinden örnekler vererek açıklanmıştır. İslamiyetin, Türkler arasında yayılmasından sonra, “Türk alpları, önce alp gazi mahiyetini almışlar, tasavvuf cereyanının halk arasında yerleşmesiyle de alp erenler şekline girmişlerdir.” Bu alp erenler Osmanlı Devletinin kuruluşunda da büyük bir rol oynamışlardır. Kitâb-ı Dede Korkut hikâyelerinde de karşımıza çıkan alp tipi hakkında sonraki yüzyıllarda Âşık Paşa ve Yazıcıoğlu Ali tarafından da bilgi verilmiştir (Köprülü, 1989, s.525, Köprülü, 1976, s.245, 254). Mehmet Aça, Türk destanları üzerine yapılan çalışmalarda, alp ile alp-eren (gazi) üzerinde zaman zaman karşılaştırmalar yapıldığını ifade ederek bu karşılaştırmaların, Türk milletinin geçirdiği evreleri ve bu

⁵ Erhan Solmaz'ın sınıflandırması hakkında detaylı bilgi için bk. (Solmaz, 2021, s.120).

evrelerin onun sözlü ve yazılı yaratmalarındaki etkilerinin ortaya konulması bakımından önemli olduğunu belirtir (2000, s.6,7). Geçmişte Türklerin kahramanlarına bu ünvanı vermelerinin ilk koşulu: “Yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir.” (Yardımcı, 2007, s.50,69). Çiğdem Akyüz ise *Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi* adlı çalışmasında alpin özelliklerini şu şekilde sıralar:

“Alp, millî ve kutsal vatanseverlik ülküsünden ölünceye dek vazgeçmez, savaşmaktan yılmaz, çekinmez ve kaçmaz. Karşısındaki düşman korkunç, kana susamış, kötü görünümlü ve çok kuvvetlidir. Ancak alp, kendini o kadar cesaretle ve güçlü görür ki onu hiçbir düşman alt edemez. Alp, doğuştan güçlü ve yetenekli doğar. Her zaman atlıdır ve yanında yiğitleri vardır. Tüm bunlarla birlikte alp dürüst, cömert, erdemli, hünere, konuksever ve namusludur.” (Akyüz, 2010, s.172).

Destandan romana pek çok metinde yer alan kadınlar tarihte bazen yüceltilmiş, bazen de ezilmiştir. Türk destanlarında ise zaman zaman merkezinde kadın kahramanlar olmuştur (Bars, 2014, s.96). Türk destanlarında genellikle alplık her ne kadar erkeklerle özdeşleşse de kadınların da destanlarda savaşçı ve yiğitlik gibi özellikler gösterdiği görülmüştür. Bu özellikleri taşıyan kadınlar ise “alp kadın tipi” olarak adlandırılmaktadır. Sözlü gelenekteki kadınların kahramanlıkları hakkındaki bilgiler ilk olarak, Kitâb-ı Dede Korkut Hikâyeleri aracılığıyla aktarılmıştır. Mehmet Fuad Köprülü, bu hikâyelerdeki Selcan Hatun, Banu Çiçek Hatun gibi kadınların alp olduklarını, yiğitlikte erkeklerden bir farklarının olmadığını, alplar devrinin ozanları tarafından anlatıldıklarını belirtmiştir. Ayrıca sonraları saz şairlerinin hayal ettiği tarzdaki bir sevgili tipi olan kadınlardan olmadıklarını belirtmiştir (1976, s.245). Destanlarda kadının da tıpkı erkek gibi at bindiği, ok attığı, kılıç kuşandığı ve düşmanla savaştığı görülmektedir. Destanlarda karşılaşılan, “savaşçı, güçlü, cesur ve karar verme gücüne sahip, dışa dönük, hareketli yapıdaki kadın” alp kadın tipidir (Koç, 2017, s.149,150).

Uygurlar tarihinde kadının yeri sadece erkeğe eşlik etmek değildir. Aynı zamanda toplum içerisinde önemli görevler de üstlenmektedir. Bu duruma, Bahaeddin Ögel’in Uygurlarda kadının hâkimlik yaptığını anlattığı şu ifadeler örnek gösterilebilir:

“VII. yüzyılda, Uygurlarda görülen bir örnek kadınların hukuki konumunu gözler önüne serer. Uygur kağanlarının kız aldıkları Buğu boyu, kağanlığın özellikle güney bölgelerinde büyük nüfuz sahibiymiş. Bu aile vesilesiyle Türkler arasında dayı ailelerinin veraset düzeni anlatılırken ana ailesinin öne çıkmasıyla ilgili olarak bir örnek verilir: 630’da Uygur boylarını bir araya getiren Pusa’nın annesi mahkeme başkanlığı yapmaktaymış.” (Ögel’den aktaran Tellioglu 2016: 220).

Alimcan İneyet ve Adem Öger’in, *Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine* adlı çalışmasında Uygur Türklerinin kadın kahramanları ve onların hayatı etrafında teşekkül eden sözlü kültür ürünlerinden bazıları değerlendirildiklerini ve bu çalışmada, Türklerin mitik, dinî ve tarihî anlatımları içinde kadın kahramanların önemli bir yer tuttuğunu tespit etmişlerdir (2009, s.1197). İslamiyet öncesinden, günümüze anlatılan destanlarda savaşçı, yiğit ve halkı için her türlü fedakârlığı yapan alp kadın tipi görülmektedir. Bunlardan birisi de bu çalışmaya konu olan “Gülendem”dir. Bu bölümden sonra alp kadın tipinin özelliklerinden hareketle Gülendem değerlendirilmiştir.

3. Bir Alp Kadın Tipi Olarak Gülendem

Gülendem destanı, Hâkimcan Hemrayef tarafından düzenlenerek 1991 yılında, Almatı’da, Arzu dergisinde yayımlanmıştır (Ata Yıldız, 2015, s.131). Çalışmada kullanılan Gülendem destan metni Arzu dergisinde yayımlanan metnin Abdülhakim Mehmet tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesine aktarılmış hâlinin bulunduğu *Uygur Halk Destanları III* adlı eserden alınmıştır. Destan manzumensur karışık şekildedir. Manzum kısımlar hece ölçüsüyle ve 4,5 ve 6 mısradan oluşan bentler hâlinindedir.

İncelemeye geçmeden önce destan metninin özetini vermenin, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. *Uygur Halk Destanları III* adlı eserden yola çıkarak Gülellem destanı şu şekilde özetlenebilir:

Yarkent'in Sultanı Yusuf Kadir Han'ın; yiğit, güzel ve zeki kızı Gülellem'in ünü tüm diyara yayılmıştır. Rum ilinden Amu kıyısına kadar dokuz padişahın, dokuz şehzadesi Gülellem ile evlenmek için Yarkent'e gelmişler ve Gülellem'in gönlünü kazanmak için sorularına cevap vermeye çalışmışlardır. Amu ilinden şehzade Turun bu sorulara cevap vermeye çalışırken bir mektup çıkararak Gülellem'e mektubu verir. Amu Padişahı tarafından mühürlenmiş bu mektupta, Kumul ve Turfan'ın Karahıtayların saldırısına uğradığı ve elden çıktığı bildirilmektedir. Bunun üzerine şehzadelerle birlikte orduyu komuta eden Gülellem çeşitli kahramanlıklar göstererek topraklarını düşman işgalinden kurtarır ve sonunda oduncu İbrahim babanın oğlu Şahanver ile evlenir ve ülkenin hududuna yerleşerek ülkesini korumaya devam eder (Mehmet, 2011, s.392, 476).

3.1. Gülellem'in Alplık Özellikleri

3.1.1. Ülkesine Bağlılığı ve Erkeklerle Meydan Okuması

Mazhar Narşap, *Dede Korkut Boylarında Alplık Alametleri* adlı çalışmasında alpların yaşadığı toplumun "koruyucu kahramanı" oldukları için toplum tarafından alplara saygı gösterildiğini belirtir (2022, s.985). Gülellem ise destan metninde halkına bağlı ve halkı için her türlü mücadeleyi göze alan aynı zamanda halkı tarafından sevilen ve sayılan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gülellem'in babası Yarkent'e gelecek olan şehzadelerin haberini alınca toy düzenleyip amacını söylediği bir şiirle dile getirir. Bu şiirde⁶, babası kızının güzel olduğu kadar yiğitliğine de vurgu yapmış ve kızının derdinin ülkesinin derdi olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Gülellem için de ülkesi çok önemli ve değerlidir. Destanda, vezirin, Gülellem'in düşmana karşı yenilmesi ve onlar tarafından götürülmesi sonucunda ülkenin de kötü duruma düşeceği düşüncesiyle telaşlanması buna karşılık Gülellem'in, vezire onu aklıyla yenecek bir yiğide ömrü boyunca ona vefakâr ve onun eşi olacağını, memleketinin şanı ve şöhreti için ne gerekirse yapılması gerektiğini söylemesiyle ülkesine ne kadar bağlı olduğu anlaşılmalıdır (Mehmet, 2011, s.397). Destanın bir başka bölümünde ise, Gülellem'in babasına dert etmemesi gerektiğini, kızının hünerlerinin çok olduğunu, şehzadelere ve beyzadelere meydan okuduğunu, onları şiirlerle, sazıyla, gazellerle de alt edeceğini ama güç kullanılması gerekirse de gökten yere dahi atabileceğini ifade ettiği dizeler yer almaktadır (Mehmet, 2011, s.399). Buradan hareketle Gülellem'in hem erkeklerle meydan okuma hem de ülkesine bağlılığı anlaşılabilir olup yiğit bir kadın savaşçı özelliği taşıdığı da görülmektedir.

Ülkesine bağlı olan Gülellem halkı tarafından sevilip sayılmakta ve halkının ona bağlılığıyla daha da güçlü olduğunu hissetmektedir. Halkın onu yurdun şerefi, kızların başı olarak gördüğü, Gülellem ise halkına verdiği söze ve memleketine sadık olduğu, halkın desteğini ve duasını beklediği destanda, karşılıklı söylemler hâlinde verilmektedir. Destanda halkın Gülellem'e dua ettiği, onun mutlu olmasını dilediklerini ve onu umut olarak gördüklerini ifade ettikleri belirtilmektedir (Mehmet, 2011, s. 425).

Gülellem yine zaman zaman erkeklerle meydan okumakta ve kendisinin erkeklerle boy ölçüşecek zekâ ve güçte olduğunu dile getirmektedir. Destanda, Gülellem'in bu yönü şöyle anlatılır: Gülellem, dokuz memleketten gelmekte olan şehzadeler, sıradan yiğitler olmayabileceklerini aklından geçirip eskiden hiç görmediğini belirtir ve gelsinler bir boy ölçüşelim onlarla diye düşünür. (Mehmet, 2011, s.397). Gülellem toyda şehzadeleri sınava çağırırken de bu görülmektedir:

⁶ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Mehmet, 2011, s.395).

Sesim göğe ulaşır,
kötülere darbe vurayım.
Altın taçlı şehzadeler,
önüme gelsin teker teker! (Mehmet, 2011, s. 423).

Gülenem destanda zaman zaman zekâsıyla erkekleri alt etmekte ve erkekler Gülenem'in karşısında aman dilemektedir. Ama Gülenem erkekleri umutsuz da bırakmaz her zaman bir şansları olabileceğini onlara söyler. Buna, Rum şehrinin şehzadesi Abuk ile Gülenem'in konuşması örnek gösterilebilir. Bu konuşmada, Gülenem, Rum şehrinin şehzadesi Abuk'a, elinden bir iş gelmemesi, bir hünerinin olmaması ve hediye bir tay veya başka bir şey vermemesi durumunda verilecek kız olmadığını kırılmadan, üzülmeden bu yoldan dönmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Mehmet, 2011, s.437). Bunun üzerine Rum şehrinin şehzadesi Abuk, Gülenem'in onun hâline acımasını, derdini anlamasını gurbette çaresiz olduğunu ifade ederek Gülenem'den ne yapması gerektiğini söylemesini istemektedir. Rum şehrinin şehzadesi Abuk'a, Gülenem ise yiğidin yurtlarında kalabileceğini, onun derdini hafifletmeye yardımcı olacağını, yiğit bir kez yenilmiş olsa da ikinci kez yenebileceğini, kendi gücüne inanması gerektiğini cevap olarak vermektedir (Mehmet, 2011, s.439). Burada Gülenem'in, şehzadeye bir fırsat daha vererek aman dileyen bir kişiye karşı merhamet gösterdiği görülmektedir.

Alpın en büyük yardımcısı ve destekçisi olarak görülen at destanlarda önemli yer tutmaktadır (Çınar, 2002, s.154). Sadece destanlarda değil, diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde at, önemli bir yere sahiptir. Bunun temelinde Türk halkının bozkır yaşam kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır. Kahraman ile atı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır ve bundan dolayı kahraman atından ayrılmamaktadır (Yardımcı, 2007, s.50-69). Gülenem, destanda başka bir şehzadeyle de benzer bir durum yaşar ama bu kez şehzadeyi, Türklerde çok önemli bir varlık olan atıyla sınırlar. Destanda, Gülenem'in, Amu ilinden gelen şehzade Turun'dan; ona atını vermesini, bu at karşılığında bin at dahi verebileceğini ondan cömertliğini göstermesini, sözünü dinlemesini istediği ifadeler yer almaktadır. Şehzade Turun'a, babası yolcu ederken kendini kaybetse bile atını kaybetmemesi gerektiğini nasihat etmiştir. Bunun üzerine Turun, Gülenem'in isteğine karşı, atını satmanın bir erkek için ölüm olduğunu, canı dâhil her şeyi vermeye razı olduğunu dile getirmektedir (Mehmet, 2011, s.443). Bir alp olan Şehzade Turun'un bu cevabından anlaşıldığı üzere, atının yerine canını vermeye razı olması ve aynı zamanda babasının verdiği nasihatın de bu düşüncesinde önemli yer tutması atanın ve atın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü bozkır yaşamında Türklerde atın önemi çocuklara küçük yaşlardan itibaren öğretilmektedir.

3.1.2. Liderlik ve Savaşçılık Özelliği

Alplar yaşadığı coğrafyadan bağımsız düşünülemez. Bozkır coğrafyasında ise hayat hep mücadeleler ve savaşlar içerisinde geçmiştir. Bundan dolayı bu coğrafyada alplar yaşadıkları toplumun rahatı için savaşlarda etkin bir rol oynamışlardır (Narşap, 2022, s.990). Destanın devamında bu durum görülmektedir. Amu ilinden Şehzade Turun bu sorulara cevap vermeye çalışırken atının eyerinden bir mektup çıkararak Gülenem'e verir. Amu Padişahı tarafından mühürlenmiş bu mektupta Kumul ve Turfan'ın, Kara Hitayların saldırısına uğradığı ve elden çıktığı bildirilmektedir. Bunun üzerine yiğit ve savaşçı bir kişiliğe sahip olan Gülenem, ülkesinin karşılaştığı zorluk karşısında çözüm üretmeye çalışır ve destanda şehzadelere, beylerden destek istemeden önce; yiğitlerden meydana inmeyene, kılıç sallamayana, düşmanla savaşmayana, kendi toprağını koruyamayana, zafer kazanmayana yiğit değil; namert denileceğini buna benzer söylemlerle ifade etmektedir (Mehmet, 2011, s.445, 447).

Gülendem'in cesaret göstererek yaptığı çağrı karşılıksız kalmaz ve herkes üstüne düşeni yapmaya başlar: yiğitler savaşa hazırlanır ve yaşlılar, kadın ve kızlar yiğitlere destek olur. İlim adamları ise dualar ederler (Mehmet, 2011, s.447). Gülendem, yiğitlere hitaben yine bir konuşma yapar ve ülkesi için canından geçmenin kahramanlığın bir gereği olduğunu dile getirir (Mehmet, 2011, s. 447,449). Herkesi etkileyecek bir konuşma yaparak savaşa liderlik yapabileceğini göstermiştir. Bunun üzerine Bağdat şehzadesi Gülendem'in sözünü yerine getirmenin yiğitliğin bir gereği olduğunu söyleyerek Güldem'e desteğini açıklar. Alp kadın tipinin gereğini yerine getiren Gülendem, halkını ve yiğitleri bu savaşa ikna ederek liderlik konusunda ne kadar yetenekli olduğunu ispatladığını söylemek mümkündür.

Destanda savaş hazırlığı yapan Gülendem'in "erkek kılığına girmesi" (Mehmet, 2011, s.463) tek başına bir kadının tam anlamıyla orduyu kontrol edemeyeceği ya da düşmanın gözünde farklı bir bakış açısı oluşturacağı için bu yolu seçtiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Destanda ne kadar yiğit de olsa sonuçta bir kadın olduğunun ve savaşı yönetebilmesi için erkek kılığına girmesi gerektiğinin vurgusu yapılmıştır. Bu durum destanda zaman zaman "erkek gibi" (Mehmet, 2011, s.449-451) ifadesi kullanılarak vurgulanmaktadır.

Erhan Solmaz, Uygur destanlarındaki kadın tiplerini "alp kadın" ve "ideal eş ve anne" bağlamında değerlendirdiği çalışmasında, Uygur destan anlatma geleneğinde yer alan alp kadın tipinin "idealize" edilmiş bir tip olduğunu belirtir. Ayrıca bu tipin "fedakârlık, cesaret, kahramanlık ve zekâsıyla olumsuzlukları bertaraf etme" özellikleriyle destanlarda önemli bir rol oynadıklarını ifade eder (2021, s.125). Destanda Gülendem'in zekâsıyla ve yiğitliğiyle olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Halkı tarafından sevilen Gülendem'in savaşa gidişi üzerine övgü niteliğinde şiirler söylenir (Mehmet, 2011, s.451). Gülendem evleneceği kişinin de kendisi gibi yiğit olmasını istemektedir.

Gülendem, yiğitliğinin yanında aynı zamanda orduyu komuta edecek yeteneğe de sahiptir. Destanda yiğitleri sözleriyle motive etmekte ve yönlendirmektedir. Gülendem savaştan zaferle ayrıldıktan sonra toy düzenlemiştir. Kitâb-ı Dede Korkut Hikâyelerinde ve destanlarda genelde erkeklerin toy düzenlediği bilinmektedir. Ancak bu destanda alp kadın tipi olan Gülendem'in de toy düzenlediği görülmektedir. Gülendem, kendi askerlerine ve Turfan halkına hitaben şöyle söyler:

Savaştık bütün gücümüzle,
haydutlar teslim oldu.
Kızıl, Buyluk, Turmuş, Belde,
bugün zafer toyu oldu (Mehmet 2011: 457).

Turfan halkı da bu toyda Gülendem'e şarkılar ve koşmalar eşliğinde övgüler söyleyip onun mutluluğu için dua etmişlerdir. Halkının duasını alan Gülendem savaş sonrası mağdur olan ailelere yardım eder, savaşta kahramanlık gösterenleri ödüllendirir, korkak ve kaçakları ise cezalandırır... Gülendem bu yaptıklarıyla tam bir liderlik özelliği göstermektedir. Uygur Şahı Reşit Han ise Gülendem'e bu zaferden dolayı çeşitli hediyeler ve bir mektup gönderir. Mektupta Han; "Gülendem'e Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amir tayin etme yetkisini verdiğini açıklar." (Mehmet, 2011: 467, 469). Gülendem şahın emirlerini yerine getirir ve yine lider kişiliğine yakışır şekilde gereğini yerine getirerek Turun'u tahta çıkarır.

Destanın sonunda Gülendem ile Şahanver'in evlenir ve sınıra yerleşirler. Bu durum düşmanlara korku verir. Destanda, o günden sonra Uygur halkının, dış düşmanlara karşı savunulduğu belirtilir ve halkın Gülendem'i gururla andığı, onu anlatan koşma ve destanlar söyledikleri aktarılır (Mehmet, 2011,

s.475,476). Halkı tarafından çok sevilen ve saygı duyulan Gülenem, alp tipine uygun şekilde savaş sonrasında da halkı tarafından övgüyle anılmıştır. Aynı zamanda Gülenem'in ise savaş sonrası yine halkının koruyuculuğunu üstlendiği görülmektedir.

3.2. Gülenem'in Alplık Dışında Öne Çıkan Özellikleri

Uygur destanlarının tasnifinde aşk ve kahramanlık konulu bir destan olarak değerlendirilen Gülenem, kahramanı kadın olan bir destandır. Hem aşkın hem de kahramanlığın işlendiği bu destanda Gülenem, öncelikle güzelliği, koşma, gazel ve şiir okumadaki ustalığı ve zekâsıyla tanıtılmaktadır. Bu özellikleri, destan metninde, Gülenem'in, beyaz tenli, tatlı dilli, peri gibi bir kız olması; boyunun güzel ve kara gözlü olması; çevik, çalışkan, koşma ve şiir okumada ustalığı ve herkesle barışık bir insan olmasıyla anlatılmaktadır (Mehmet, 2011, s.393). Destanda gazelciler⁷, Gülenem'i bu özelliklerinden yola çıkarak övmektedirler.

Ayrıca bu özelliklerinin yanında zaman zaman destanda vefakâr bir eş olacağına da vurgusu yapılmaktadır. Metinde, akıllı ve cömert bir yiğit bulunursa, Gülenem'in o yiğidin vefakâr eşi olacağı düşüncesinin her yere yayılmış olduğu söylenmektedir (Mehmet, 2011, s.393). Destan metninin başlangıcında, kadının güzellik ve eş olmak gibi özellikleriyle öne çıktığı görülmektedir. Ancak olaylar gerçekleşmeye başlayınca bu özelliklerinin yanında alp kadın tipinin özelliklerini gösterdiğini de söylemek mümkündür. Bu özellikler destan metninden hareketle aşağıda değerlendirilmiştir.

Sonuç

Destandan hareketle Uygurlarda kadının önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Gülenem; başlangıçta güzelliği, zekâsı ve şiir okumadaki ustalığıyla anlatılsa da destanda geçen bütün olaylarda Gülenem'in yiğitliği, cesareti, toplumuna olan bağlılığı ve fedakârlığı, liderliği, orduyu komuta etmesi, erkeklere meydan okuması gibi özellikleriyle alp kadın tipinin temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Destanda yaptığı kahramanlıklar zaman zaman erkeklerle mukayese edilerek "erkek gibi" benzetmesi yapılmıştır. Ancak Gülenem erkeklere meydan okuyabilecek güçte bir kahraman olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kahraman bir kadın olarak savaşa katılan Gülenem'in erkek kılığına girmek zorunda kalması, destanlarda kılık değişimiyle ilgili ayrı bir çalışmanın konusu olduğu için burada çok fazla irdelenmemiştir. Gülenem'in, alp kadın tipinin ideal bir örneği olarak Uygur halkı arasında anlatılan destanlarda yaşadığı görülmektedir. Günümüzde ise alp kadın tipinin Türk kültüründe hem anlatılarda hem de gerçekte yaşamaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı gelecekte yapılacak olan çalışmalarda Türk kadınının bu yönüne dikkat çekilmeli ve gelecek kuşaklara Türk kadınının toplumu için neler yaptığı ve yapabileceği aktarılmalıdır.

Kaynakça

- Aça, M. (2000). *Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri*. Millî Folklor, 48, 5-17.
- Akyüz, Ç. (2010). *Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi*. Mukaddime, 1, 169-180.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Bars, M. E. (2014). *Ak Kağan Destanında Kadın Tipi*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3(3), 94-111.
- Çınar, A. A. (2002). *Destanlarda Alp Tipi At*. Millî Folklor, 56, 153-157.

⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Mehmet, 2011, s.401).

- Ekici, M. (2002a). *Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-I*. Millî Folklor, 53, 27-33.
- Ekici, M. (2002b). *Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II*. Millî Folklor, 54, 11-18.
- İnayet A. ve Öger A. (2009). *Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine*. Turkish Studies International Periodical For The Languages, 4(3), 1183-1198.
- Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3, Tip Tahlilleri*. (9 b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koç, Y. (2017). *Banu Çiçek'ten Gülcemal'e Alp Kadın Tipinin İzleri*. Journal of Turkish Language and Literature, 3 (2), 147-154.
- Köprülü, M.F.(1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. (3.b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, O. F. (1989). *Alp*. İslam Ansiklopedisi,2.cilt, s.525, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mehmet, A. (2011). *Uygur Halk Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Narşap, M. (2022). *Dede Korkut Boylarında Alplık Alametleri*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (31), 984-991.
- Oğuz, Ö. (2004). *Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları*. Millî Folklor, 62, 5-7.
- Özkan, İ. (1987). *Uygur Halk Destancılığının Bugünkü Durumu*. II. Milletler Arası Halk Edebiyatı Semineri 7-9 Mayıs 1985, Eskişehir: Yunus Emre Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, 277-282.
- Solmaz, E. (2021). *Uygur Destan Dünyasının Kadın Kahramanları*. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5(3), 116-131.
- Tellioğlu, İ. (2016). *İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 55,ss. 209-224.
- Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları
https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_482.pdf Eriřim Tarihi: 22.10.2023.
- Yıldız, N. (2009). *Türk Destancılık Geleneği*. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 6, 7-15.